հայոց հասարակութիւնը տար տաս տարի գոյութիւն ունեցող հայոց «Մշակ» լրագրին տարեկան մօտ 2000 բաժանորդ, մենք առանց նորից գիմելու հասարակութեանը, մեր խմբագրական փոդից կոգնէինք և «Justice» լրագրին և թղթակիցներ կը պահէինք արտասահմանում, որոնք կը գրէին եւրոպական լրագիրներում հայոց խնդրի մասին։ Մեր հարուստները ոչինչ չեն անում, ամեն բան մենք պէտք է անենք, մենք, որոնք չատ համեստ, չնչին միջոցներ ունենք։ Թող այդ յիշէ հայոց հասարակութիւնը։ Իսկ Մոսկվա, Ս. Պետերբուրգ, Կ. Պոլիս, Աստրախան, Թիֆլիս, Բագու, Լոնդոն նստող միլիոնատէր հայերը ծաղրում են մեր տրած ջանքերը։ Ցաւում ենք, չատ ցաւում ենք, որ մենք միլիոնատէր չենք. եթէ ոչ մենք ցոյց կը տայինք մեր անտարբեր հարուստներին ինչպէս պէտք է գործել։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖՐԱՆՍԻԱ

Նոյեմբերի 4-ին պատգամաւորների ժողովի փոխ-նախագահը բացեց նիստը, յայտնելով, որ ժողովը կատարելապէս կազմակերպված է և հրաւիրեց ժողովի նախագահ Բրիսսօնին իր տեղը բռնել։ Նոր նախագահ Անրի Բրիսսօն, շնորհակալութիւն յայտնելով ժողովին իր ընտրութեան համար, ասաց հետևեալը։ „Դուք ինձ վրա մեծ պարտականութիւն դրիք։ Նախագահական այս բազկաթոռը գրաւել համարձակվելուց առաջ ես պէտք է մռռանամ, թէ ինչպիսի նախորդներ եմ ունեցել։ Նրանց օրինակին հետևելով, ես ևս կը ծառայեմ հանրապետութեանը և ժողովրդին, և յոյս ունեմ, որ ձեր օգնութեամբ կարող եմ կատարել իմ այդ պարտականութիւնը։ Վերջին ընտրութիւններով Ֆրանսիան դարձեալ ապացուցեց, որ նա կամենում է ուժեղ և ազատամիտ կառավարութիւն ունենալ։ Ես կը պաշտպանեմ խօսքի ազատութիւնը ինչպէս խօսողների նոյնպէս և լսողների համար և կը պաշտպանեմ մեր առաջադէմ և խաղաղասէր հանրապետութեան իրաւունքները։ Ցոյս ունեմ, որ դուք միշտ կօգնէք ինձ ձեր համակրութեամբ։“ Այնուհետև նախագահը յայտնեց, որ երեք հարցեր են առաջարկված Ցունիսի գործերի վերաբերութեամբ։ Մինիստր նախագահ Ժիւլ Ֆերրի խօսք պահանջեց և ասաց հետևեալը։ „Ես ցանկանում եմ մեկնել ձեզ, թէ ինչ դրութեան մէջ ենք գտնվում ես և իմ ընկերները այդ հարցերի վերաբերութեամբ։ Այժմեան մինիստրութիւնը, որ բոլոր ժամանակ վայելում էր անցեալ ժողովի հաւատարմութիւնը, միշտ հաւատացած է եղել, որ իր գոյութիւնը պէտք է դադարեցնի նոյն ժողովի գործունէութեան դադարման հետ միաժամանակ։ Ինչպէս ուզում են նայեն վերջին ընտրութիւնների վրա, բայց մենք ինքներս համոզված ենք, որ մինիստրութիւնը պարտաւոր է պատգամաւորների ժողովին և հանրապետութեան նախագահին գործելու ազատութիւն տալ։ Այդ պատճառով մենք անպատճառ հրաժարական կը տանք։ Եթէ մենք մինչև այժմ չենք հրաժարվել, դրա պատճառը չափազանց շատ մեղադրանքներն են, որոնց մենք ենթարկվեցանք, և մեր ցանկութիւնը, որ պատգամաւորների նոր ժողովը իր առաջ պատասխանատու մինիստրութիւն ունենայ։ Խնդրում եմ ամենամօտ օրը նշանակել հարցերը քննելու համար։ Մինիստրութիւնը պատրաստ է պատասխանել։ Պատգամաւորների ժողովի, երկրի և կառավարութեան շահերը պահանջում են, որ գործը չը յետաձգվի։“ Մինիստրի վերջին խօսքերը հաւանութեամբ ընդունվեցան։ Քուէարկութեամբ որոշվեցաւ հետևեալ օրը նշանակել այդ հարցերի քննութիւնը։ Նոյեմբերի 5-ի նիստը աւելի բազմամարդ էր։ Հասարակութիւնը լցրել էր իր համար պատրաստված տեղերը։ Դիպլոմատիական լոժայում նստած էր գերմանական դեսպան իշխան Հոհենլոէ։ Ժիւլ Ֆերրի ասաց հետևալը։ „Կառավարութեանը մեղադրել Ցունիսի քաղաքականութեան համար մի և նոյն է, թէ մեղադրել պատգամաւորների նախկին ժողովը, որ դեռ յուլիսին, երբ սկսվեցաւ Ցունիսի ապատամբութիւնը, իր հաւատարմութիւնը յայտնեց մինիստրութեանը։ Ցունիսի վրա հովանաւորութիւնը անհրաժեշտ է Ֆրանսիայի համար, որովհետև Ցունիսը Ալժիրիայի բանալին է և Ֆրանսիան այնտեղ չի թոյլ տայ ոչ օտարի տիրապետութիւնը և ոչ անիշխանութիւն։ Ֆրանսիական բոլոր կառավարութիւնները այդ տեսակէտից են նայել գործին։ Վերջին տարիներում ապատամբները 2365 անգամ անցել են Ալժիրիայի սահմանները։ Ասում են, որ մենք սխալներ ենք գործել։ Երանի նրան, ով սխալ չէ գործում։ Չեմ կարծում, որ ինձ ընդհատողներն էլ անսխալական լինեն։ Բացի այդ ասում են, որ մենք պատերազմում էինք առանց պարլամենտի համաձայնութեան։ Մենք պատերազմ չենք ունեցել, չենք կռուել բէյի զօրքերի հետ։ Մենք Ցունիս օգնական զօրքեր ուղարկեցինք այն գործը կատարելու համար, որ մեզ յանձնել էր պարլամենտը։ Կազաբսաայիդի դաշնագիրը կապելուց յետոյ Ֆրանսիական զօրքերը յետ կանչվեցան առողջապահական պատճառներով։“ Ժիւլ Ֆերրիի յայտնութիւնների վճռողական և համարձակ ձևը փոփոխեց հասարակութեան տրամադրութիւնը մինիստրութեան վերաբերութեամբ։ Այժմ այլ ևս չեն խօսում մինիստրութիւնը պախարակելու մասին, այլ ամենքը մտածում են Գամբետայի ապագայ կառավարութեան մասին։ Լրագիրները գովում են պատգամաւորների նոր ժողովի նախագահի ճառը։ Բրիսսօն դեռ ևս չէ կարող գսպել զանազան տարրերը, որոնք խանգարում են պարլամենտական վիճաբանութիւնների կանոնաւոր ընթացքին։

Բրիսսօն հանրապետական կուսակցութեան յարգված անդամներից մէկն է։ Նա աւելի նման է Գրեվիին, քան թէ Գամբետային, որովհետև հասարակ մարդ է և ատում է թատրօնական էֆէկտները։ Ամենքը կարծում են, որ նա իր պաշտօնակատարութեան ժամանակ անկողմնապահ կը լինի, իսկ Բուրբոնեան պալատը հաստատ կեանք կը մտցնի։ Ասում են, որ Գամբետա առաջարկեց Բրիսսօնին արդարութեան մինիստրի պաշտօնը, բայց նա մերժեց այդ առաջարկութիւնը և նախապատուեց պատգամաւորների ժողովի նախագահութիւնը։

Կ. ՊՕԼՍԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Երէկ Միացեալ Ընկերութեանց կեդրոնական ժողովոյ Իշ. Նիստը տեղի ունեցաւ Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ, նախագահութեամբ Առաքել Ալթունեանի։

Ցիւրի էֆ. և ներկայութեամբ 40-ի չափ երեսփոխանաց։ Առեանն $7^1/_2$-ին բացուելով, վերջին երկու նիստերու առենագրութիւնները կարդացուեցան և վաւերացուեցան։ Դիւանական թղթակցութիւնը կը պարունակէր մի նամակ, զոր Կիլիկեան ընկերութեան վիճակահանութեան հաւաքիչը գրած էր դիւանին, քննութիւն պահանջելով Պ. Ա. Արփիարեանի դէմ, ում կը վերագրէր 72 ռոմանակաց հաշուառութիւնն. յետ երկար վիճաբանութեան, խնդիրը Ցնօրէն ժողովոյ քննութեան յղուեցաւ։ Նախորդ նստին որոշման համեմատ ութ երեսփոխանաց ընտրութեանը ձեռնարկուելով, քուէից բացարձակ առաւելութեամբ երեսփոխան ընտրուեցան Ցեարք Արամ Գավաֆեան, Լևոն Գափամաճեան, Համբարձում Գազարեան, Մաքսուտ Հարէնց, Միհրան Զըպուքճեան, Ստեփան Սուրէնեան, Ցիգրան Տ. Ներսէսեան և Ցիրան Մանուկեան։ Այս քուէարկութենէ յետոյ 13 որոշիչ ձայներու թուոյն խնդիրը նկատողութեան առնուելով, որոշուեցաւ այդ թիւ 14-ի հանել նոր ընտրութեանց պատճառաւ։ Այնուհետև Ցնօրէն ժողովոյ Ատենապետ, Տ. Մինաս Չերազ, խօսք առնելով իւր հրաժարման պատճառները բացատրող բանախօսութիւն մ՚ըրաւ, զոր ընթերցողք պիտի գտնեն լրագրոյս ներքին երեսներուն մէջ. այս բանախօսութիւն, որ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ երեսփոխանաց վրայ, կապացուցանէր թէ արդի Ցնօրէն ժողովը, իւր հնգամեայ պաշտօնավարութեան միջոցին, յաջողած է տարեկան 1,300 ոսկի խնայողութիւն և 700 ոսկի հասոյթի առաւելութիւն յառաջ բերել, այսինքն տարեկան 2,000 ոսկի շահեցնել Ընկերութեան, հակառակ իւր դէմ յարուցուած ներքին և արտաքին դժուարութեանց և հակառակութեանց. այս համարատուութիւն ջերմ ծափահարութեամբ ընդունուեցաւ ժողովականներէն։ Տ. Մինաս Չերազ կեդրոնացնէր թէ իւր անձնական գործոց ծանրացումն է պատճառ իւր հրաժարման։ Երեսփոխանաց ամենաստուար մասը պահանջեց մարդուն, ունենալով մի կամ մի քանի հարուստ սիրեկաններ, որոնք նրա համար վճարում են մօդային մագազիններում նրա պատուիրած չքեղ հագուստները։ Նա բարոյական կին է։

Նայիր այդ իշխանուհուն որ անցնում է գեղեցիկ կառքով, լիվրէով հագած ծառայով։ Նրա հարազատ քոյրը վերջին աղքատութեան մէջ, փողոցներում մուրացկանութիւն անելուց յետոյ, մեռաւ խոնաւ մի գետնափորում։ Այդ քրոջը իշխանուհին երբէք չէ ընդունել իր տանը, երբէք չէ օգնել նրան, ոչ ոք էլ չը գիտէր, թէ նա ունի մի քոյր։ Նա բարոյական կին է։

Տեսնում ես ամենքից յարգված այդ մարդուն։ Նա փաստաբան է եղել մի հարուստ մարդու, որի կարողութիւնը իրան է սեփականացրել, պաշտպանելով իր հաւատարմատուի շահերը։ Նա բարոյական մարդ է։

Ահա մօտեցել է քեզ փողոցում մի երիտասարդ։ Նա քաղցր ժպիտը երեսին, սիրալիր կերպով սեղմում է ձեռքդ։ Նա երկու օր սրանից առաջ իր բարեկամին նամակ է գրել քո մասին, համոզելով նրան, որ աշխատի մանել քեզ ուր հարկն է։ Նա բարոյական մարդ է։

Ահա հանդիպում է մեզ մի աբեղայ. Աստուծու սպասաւոր։ Աչքերը ցած գցած, նա անցնում է մեր մօտով «Աստուած օրհնի» ասելով։ Մի շաբաթ սրանից առաջ, այդ մարդը, որ ամեն օր եկեղեցու բեմից արտասանում է «խաղաղութիւն ամենքին» աստուածային խօսքերը, քո մասին ամենաստոր մատնութիւն է արել, մեղադրելով քեզ ամենախիստ յանցանքների մէջ։ Նա բարոյական մարդ է։

ինչ փոյթ հիմնարկութիւնը լաւ գնայ թէ վատ, օգուտ բերի թէ չը բերի ազգին, գլխաւորն այն է որ նոր հիմնարկութիւնը իր պաշտօններով նիւթական արդիւնքի նոր աղբիւր ներկայացնի ինձ, իմ ընտանիքին, իմ ազգականներին։»

Այդ պատճառով ամեն հայ աշխատում է ամեն պաշտօններ ձեռք բերել իր, իր ընտանիքի անդամների, կամ գոնէ իր ազգականների համար։ «Աւելի լաւ է պաշտօնի վրա նշանակել տամ անընդունակ ազգականին, քան թէ առհասարակ ընդունակ հային. մտածում է հայը։ Ինձ ինչ փոյթ որ ազգը օգուտ ունենայ, ինձ հարկաւոր է որ ես, կամ ազգականներս շահվենք»։

Այո, հայի մէջ դեռ չէ ծնված, չէ արմատացած ազգութեան գաղափարը, այլ միայն ազգականութեան գաղափարը։

Բայց որովհետև ամբողջ քաղաքը, ամբողջ հասարակութիւնը, ամբողջ ազգը չեն կարող ազգականներից բաղկացած լինել,— այդ պատճառով հայերը միմեանց մէջ ոչինչ համերաշխութիւն չունեն այնպիսի գործերում, որտեղ չէ կարելի ընտանեկան, ազգակցական շահերը միմեանց մէջ կապել....

Ընդհանուր, հասարակական, ազգային գործերում համերաշխ կերպով կարող են գործել մարդիկ, որոնք բոլորն էլ վառված են մի ընդհանուր ազգային գաղափարով, թէև ոչինչ ազգակցական կապեր միմեանց մէջ էլ չունենային։ Բայց հայերի մէջ դուք չէք տեսնի որ մի ընդհանուր գործ երկար տանելիս լինէին, մի ընդհանուր նպատակով մի տան մէջ հաւաքվելիս լինէին մարդիկ, որոնք միմեանց մէջ ազգակցական կապեր չունենային։

Մեզանում մարդիկ, որոնք ընդհանուր հասարակական գործ են տանում, կամ ծառայում են մի հիմնարկութեան մէջ կամ ազգականներ են, կամ գիտաւորութիւն ունեն ազգականներ դառնալ։

Ազգականական կապերից դուրս չը կան հասարակական կամ ազգային շահեր հայի համար։

* * *

Բայց ես տեսնում եմ որ Ֆէլիեսոնա ծանր է դառնում, սկսում է առաջնորդող յոգուածին նմանվել։ Խօսենք աւելի թեթև և դուրեկան բաների մասին։

Նորերումս մի հայ աղջիկ իրան սպանել է ռէվոլվէրից, որովհետև սիրեկանը խոստացել էր նրան ամուսնանալ նրա հետ և յետոյ, երբ աղջիկը արդէն յղիացել էր, համալսարանական երիտասարդը հրաժարվել է իր տուած խօսքից։

Ի հարկէ շատ լաւ է արել աղջիկը որ սպանել է իրան, եթէ ոչ, ի հարկէ, ամօթ կը լինէր ապրել մի անհարազատ երեխայի հետ։ Ամօթ է, անբարոյականութիւն է, որովհետև աշկարայ է, հրապարակական է։ Հրապարակապէս, պարզապէս մի քանի անել դա վերին աստիճանի անբարոյականութիւն է համարվում մեզանում, իսկ ծածուկ, գաղտնի կերպով ամեն բան կարելի է անել..... Եւ այդպիսով մարդը միշտ բարոյական է մնում։

Պարզ և անկեղծ կերպով սիրել, օրինակի համար,—դա վերին աստիճանի անբարոյականութիւն է։ Իսկ խաբել, կաշառքներ առնել, քանդել, կողոպտել մի քանի ընտանիքներ և նրանց կարողութեամբ հարստանալ, կամ ամենաստոր մատնութիւններ անել մի մարդու վրա, նրան սարսափելի վտանգի մէջ գցելով,—դա բարոյական է, դա շատ բարոյական է, որովհետև ծածուկ է....

* * *

Արի, բարեկամ ընթերցող, ձեռքիցդ բռնեմ և մեզ ածեմ քեզ հայոց հասարակութեան միջով, ինչպէս մի պանօրամայի մէջ, ինչպէս մի մուզէումի մէջ, ամեն բան քեզ ցոյց տալով և բացատրելով։

Տեսնում ես այդ չքեղ տունը։ Նրա տէրը կառուցել է այդ տունը սուտ թղթադրամ շինելով։ Նա յարգված է ամենքից, նա բարոյական մարդ է։

Ահա, տեսնում ես այդ վայելուչ կերպով հագնված, քաղցր ժպիտը երեսին հասակաւոր մարդուն։ Նա թուղթ խաղալու մէջ խաբելով է հարստացել։ Նա բարոյական մարդ է։

Տեսնում ես այդ մարդուն, որ յարգելի դիրք ունի հասարակութեան մէջ։ Նա քանդել է մի քանի ընտանիքներ, կողոպտել է նրանց, նա հարստացել է կաշառքներով։ Նա բարոյական մարդ է։

Ահա անցնում է չքեղ շորերով հագնված մի կին։ Նա ստիպում է իր մարդուն կաշառքներ առնել իր ծառայութեան մէջ, որպէս զի կարողանայ լաւ ապրել և այդ դեռ բաւական չէ. նա ուրիշ կողմից խաբում է իր մարդուն, ունենալով մի կամ մի քանի հարուստ սիրեկաններ, որոնք նրա համար վճարում են մօդային մագազիններում նրա պատուիրած չքեղ հագուստները։ Նա բարոյական կին է։

Նայիր այդ իշխանուհուն որ անցնում է գեղեցիկ կառքով, լիվրէով հագած ծառայով։ Նրա հարազատ քոյրը վերջին աղքատութեան մէջ, փողոցներում մուրացկանութիւն անելուց յետոյ, մեռաւ խոնաւ մի գետնափորում։ Այդ քրոջը իշխանուհին երբէք չէ ընդունել իր տանը, երբէք չէ օգնել նրան, ոչ ոք էլ չը գիտէր, թէ նա ունի մի քոյր։ Նա բարոյական կին է։

Տեսնում ես ամենքից յարգված այդ մարդուն։ Նա փաստաբան է եղել մի հարուստ մարդու, որի կարողութիւնը իրան է սեփականացրել, պաշտպանելով իր հաւատարմատուի շահերը։ Նա բարոյական մարդ է։

Ահա մօտեցել է քեզ փողոցում մի երիտասարդ։ Նա քաղցր ժպիտը երեսին, սիրալիր կերպով սեղմում է ձեռքդ։ Նա երկու օր սրանից առաջ իր բարեկամին նամակ է գրել քո մասին, համոզելով նրան, որ աշխատի մանել քեզ ուր հարկն է։ Նա բարոյական մարդ է։

Ահա հանդիպում է մեզ մի աբեղայ. Աստուծու սպասաւոր։ Աչքերը ցած գցած, նա անցնում է մեր մօտով «Աստուած օրհնի» ասելով։ Մի շաբաթ սրանից առաջ, այդ մարդը, որ ամեն օր եկեղեցու բեմից արտասանում է «խաղաղութիւն ամենքին» աստուածային խօսքերը, քո մասին ամենաստոր մատնութիւն է արել, մեղադրելով քեզ ամենախիստ յանցանքների մէջ։ Նա բարոյական մարդ է։